

LAURA LAURUŠAITĖ

Imagologija kaip instrumentas (e)migracinio identiteto specifikai tirti

Anotacija: Straipsnio¹ tikslas – įvesdinti į platesnę Lietuvos metodologinę apyvertą esmines literatūrinės imagologijos teorines nuostatas, pristatyti kertinius jos konceptus (savivaizdis, *hetero* įvaizdis, stereotipas) ir pozicijuoti metodą kitų literatūros teorijos ir analizės disciplinų lauke. Įvedus naują žiūros perspektyvą apibūdinama, kokių impulsų imagologijos resursai gali suteikti tiriant vis gausėjančioje lietuvių ir latvių (e)migracijos literatūroje aptinkamus mobilius įvaizdžius ir kintantį lietuvių bei latvių tautų savivaizdį. Trumpai peržvelgiant lietuviškojo ir latviškojo tautinio charakterio (*national character*) savybes, kurios diegiamos per (e)migracijos literatūros naratyvus ir suvokiamos kaip „įsivaizduojamos“; bandoma rekonstruoti iš literatūrinių reprezentacijų ryškėjančią baltų (e)migrantų kultūros imageriją.

Raktažodžiai: imagologija, įvaizdis, emigracija, lietuvių literatūra, latvių literatūra, nacionalinis identitetas, imagerija.

Metodo įvestis

Literatūrinė imagologija², arba „įvaizdžių studijos“, į metodologijų sklaidos diapazoną pateko po Antrojo pasaulinio karo ir nevienodu intensyvumu funkcionuoja Europos metodologiniame žemėlapyje jau daugiau nei keturis dešimtmečius.

- 1 Straipsnis parengtas atliekant podoktorantūros stažuotę, kuri finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1–3.1–ŠMM–01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuočių įgyvendinimas Lietuvoje“.
- 2 Šiame straipsnyje terminas „imagologija“ vartojamas ta prasme, kaip jį traktavo Aacheno imagologijos mokyklos atstovai – Hugo Dyserinckas, Manfredas Belleris, Joepas Leerssenas ir kt.

Imagologija siekia sumetodinti ir konceptualizuoti sudėtingą ir problemišką nacionalinio charakterio (*national character*) sampratą, atskleisti šiuolaikinio (tarp) kultūrinio identiteto labilumą. Pradinė imagologijos prielaida buvo ta, kad skirtingos tautinės ir kultūrinės bendruomenės, kaip ir asmenys, turi tik sau būdingų bruožų – savitą „nacionalinį charakterį“ arba „geną“, kuris skiria jas nuo kitų bendruomenių. Imagologijos šalininkai ir sekėjai tautas suvokia kaip kintančius koncepcinius modelius, tam tikru metu egzistuojančius žmonių sąmonėje ir vaizduotėje, o ne kaip geografines ar fizines vienoves. Taigi ne pati nacionalinė bendruomenė, o įvaizdis, su kuriuo identifikuojasi jos nariai – savivaizdis (*self image*), yra imagologijos tyrimo objektas. Antrasis ne mažiau svarbus tautos įvaizdį kuriantis sandas yra *kito* turimas ir tautai priskiriamas *hetero* įvaizdis (*hetero image*). Užsieniečiai gali formuoti svetimos šalies sampratą remdamiesi asmeninėmis patirtimis ir įspūdžiais, bet dažniausiai lemiamu sprendiniu tampa visuomenės kolektyvinėje atmintyje jau egzistuojančios stereotipinės suvoktys (pvz., kad britai – džentelmenai, belgai – ramūs, žydai – verslūs, ispanai – aistringi ir pan.). Nacionalinės bendruomenės įvaizdis yra dvipusis konstruktas, viena vertus, reprezentuojantis kolektyvinę savosios bendruomenės narių savivoką, kita vertus – svetimšalių turimą požiūrį. Imagologą ne mažiau domina santykis tarp įvaizdžių, priskiriamų *kitam* ir tų, kurie apibūdina vietinį (*domestic*) identitetą. Ši dvipusė dinamika tarp *hetero įvaizdžių* ir *savivaizdžio* iškart pasiūlo mokslininkui dvi antropologines žiūros perspektyvas – stebimasis (*spected*) ir stebėtojas (*spectant*). Imagologija prisiima politinę misiją dekonstruoti nacionalistinių mąstymą, todėl kovoja prieš nacionalizmą literatūroje ir siekia, kad tautos vienos kitas geriau suprastų³.

Istorinė apžvalga

Pirmieji nacionalinės tapatybės „topų“ ieškojo tautinio atgimimo autoriai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, kai kuriantis savarankiškomis valstybėms atsirado nacionalinių herojų, kanonų ir tautinių argumentų literatūroje poreikis. Pirminė modernių kultūrinių imagerijų analitinė terpė buvo istoriografija, kelionių lite-

3 Davor Dukić, „The Syndrome of Aboutness as Caring about: Imagology vs. Thematology“, in: *Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives*, ed. Davor Dukić, Germany: Bouvier Verlag, 2012, p. 118.

ratūra, įvairių tautų epai, vėliau į metodo akiratį pateko kiti grožinės literatūros tekstai (ypač epika ir drama).

Imagologija susiformavo ir išpopuliarėjo tarp prancūzų mokslininkų kaip literatūrinės komparatyvistikos subdisciplina, o ne kokios konkrečios nacionalinės filologijos atšaka, todėl ji dar dažnai vadinama *komparatyvine imagologija*. Metodo pradininku laikomas prancūzų komparatyvistas Jeanas Marie Carré, kuris su Marius-François Guyard'u 1951 m. knygos *La Littérature comparée* VIII skyriuje aptarė svetimų tautų ir kultūrų įvaizdžius prancūzų literatūroje, didžiausią dėmesį skirdamas prancūzų ir britų charakterologinio santykio analizei. Tokius tyrimus Guyard'as ir Carré laikė lyginamojo mokslo ateitimi. Klasikinė imagologija tyrė *savos* ir *svetimų* kultūrų įvaizdžius atskirai, jų išsisknijimą kultūroje ir modifikacijas.

Teoriją esmingai išplėtojo belgų komparatyvistas, Acheno komparatyvinės literatūros ir imagologijos mokyklos įkūrėjas Hugo Dyserinckas, 1966 m. išspausdinęs pamatinį straipsnį apie imagologiją⁴ ir vis labiau plėtęs apibrėžimo ribas. Jis teigė, kad įvaizdžiai privalo būti tiriama ne izoliuotai kiekvienoje individualioje nacionalinėje kultūroje, bet daugiataučiamame (*multinational*) kontekste, visada atsižvelgiant į priešingą kitų tautų perspektyvą. Fundamentali Dyserincko išplėtos imagologijos hipotezė buvo etninio/nacionalinio esencializmo paneigimas. Dar daugiau tarpkultūrinio krūvio teorijai suteikė buvęs Dyserincko mokinys, vienas labiausiai pripažintų ir produktyviausių šios srities specialistų, moderniosios Europos literatūros profesorius Amsterdamo universitete Joepas Leerssenas, išvedęs imagologiją į platesnį tarpdisciplininį postkolonializmo, migracijos teorijų, kultūros studijų bei mentaliteto studijų lauką, tam tikrą „trečiąją erdvę“:

Tradicinė imagologijos samprata pastaraisiais dešimtmečiais smarkiai transformavosi, jos raida, aktualumas matyti ir naujuose teoretikų darbuose, ir surengtose teorinėse konferencijose, skirtose metodo strategijoms, praktikoms ir jų sąsai aptarti⁵. Šiuolaikinį imagologą domina, kokie tautos įvaizdžiai vyrauja,

4 Hugo Dyserinck, „Zum Problem der ‘images’ und ‘mirages’ und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft“, *Arcadia*, 1966, Nr. 2, t. 1, p. 107–120.

5 „Imagology and Cross-cultural Encounters in History“ (Suomija, Oulu, 2007); „Barbaras moderniojoje kultūroje ir mene“ (Lietuva, Vilnius, 2007), „Imagological Aspect of Modern Comparative Literature: Strategies and Paradigms“ (Ukraina, Kijevas, 2009); „Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives“ (Kroatija, Zagrebas, 2009); „Translation and National Images“ (Olandija, Amsterdamas, 2011); „History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe“ (Kroatija, Zagrebas, 2012).

kaip žmonės suformavo vienokius ar kitokius įvaizdžius, kodėl žmonės turi šiuos įvaizdžius, kokias funkcijas jie atlieka, kaip jie istoriškai kinta ir ką visa tai pasako apie pačius įvaizdžių kūrėjus. „Rodopi“ leidykla nuo 1992 m. leidžia metodologiškai orientuotų mokslinių darbų seriją „Studia Imagologica“, kurioje jau pasirodė per 20 veikalų, suteikiančių imagologijai naują tarpdalykinę ir tarpkultūrinę perspektyvą. Tai įvairių tautų nacionalinių, kultūrinių ir etninių įvaizdžių bei stereotipų analitinis-kritinis kompendiumas. Programinis imagologijos veikalas *Imagology. The Cultural Construction and literary representation of National Characters – A Critical Survey* (Amsterdam, New York, 2007), dedikuotas imagologijos koncepciniam „tėvui“ Hugo Dyserinckui, yra svarbus orientyras, liudijantis atsinaujinantį susidomėjimą šiuo komparatyvinės literatūros lauku. Kurį laiką svarbus imagologijos tyrimų centras bazavosi Kroatijoje, Zagrebo universitete, kur vykdytas projektas „Imagological research of the Croatian literature in 16th–19th century“ (vadovas – Davor Dukić), bet pasibaigus projektiniam finansavimui tyrimai prarado tęstinumą.

Ryšys su kitais metodais

Šiais metodų daugybiškumo, kontekstinės priklausomybės ir visuotinio tarpdiscipliniškumo laikais imagologija irgi neišvengia įtakų ir kryžminimosi su kitomis literatūros, kultūros studijų ir sociologijos mokslo disciplinomis – dabartinę metodo fazę galima vadinti „tarpdisciplinine imagologija“. Įsivaizdavimas kaip koncepcinis pasaulio suvokimo principas pastaruoju metu persmelkia įvairias mokslo sritis: tarpusavyje koreliuoja postkolonializmo kritiko Edwardo W. Saido „įsivaizduojamos geografijos“ (*imagined geographies*), klasikinio postkolonializmo rašytojo Salmano Rushdie „įsivaizduotos gimtinės“ (*imaginary homelands*), Donaldo Leecho „įsivaizduojamos kartografijos“ (*imagined cartographies*), vokiečių literatūros bei kultūros tyrėjos Sigridos Weigelės „įsivaizduojamos topografijos“ (*imaginäre Topographie*) ir pan. Akivaizdus imagologijos – kaip įsivaizduotų tautos reputacijų tyrimo – sąryšis su klasikine Benedicto Anderseno „įsivaizduojamų bendruomenių“ (*imagined communities*) koncepcija. Imagologijos nuostatos grindžiamos analogiška idėja, kad tautinės bendruomenės yra ne homogeniškos, geografiškai apibrėžiamos žmonių santalkos, o kolektyvinėje sąmonėje egzistuojančios diskursyvinės projekcijos. Imagologija nėra į tautinę valstybę orientuota metodologija,

ji suvokia tautą kaip teritoriškai neapibrėžtą vaizduotės darinį, kur nacionalinis charakteris traktuojamas kaip įvaizdžių, susijusių intertekstiniais ryšiais, visuma. Imagologija kvestionuoja ir nacionalinį esencializmą, atmesdama tautos kaip individualaus išskirtinio vieneto egzistavimą – imagologiniu požiūriu, visos tautos suvokia vienos kitas skirtingai, todėl susikuria begalinis savitarpio reprezentacijų ir refleksijų tinklas. Įvaizdis yra šios tinklaveikos rezultatas.

Konceptualųjį aparatą ir instrumentarijų imagologija skolinasi iš gretimų humanitarinės srities disciplinų (antropologijos, sociologijos, etnografijos ir kt.). Imagologija kaip įvaizdžių studijos tiria įvairius apibendrinančius nacionalinio charakterio požymius, o jos sąvokynas apima tokias daugiadisciplines sąvokas kaip stereotipas, klišė, atmintis, mentalitetas, hibridiškumas, patriotizmas, nacionaliniai ir tarpkultūriniai simboliai, topai, ikonos ir pan.⁶ Imagologiją ir postkolonializmą sieja identiteto, kultūrinių skirtumų ir pertrūkių, galios santykių koncepciniai leitmotyvai. Paraleliai formavęsi metodai, veikiami panašių sociokultūrinių aplinkybių ir teorinių įtakų, išties yra susiję giminytės ryšiais. Imagologija laikoma mažiau įteisinta postkolonializmo atmaina iš Senojo žemyno kaip „europietiškesnė ir mažiau kategoriška vyresnioji postkolonijinių studijų sesuo“⁷. Per savo gyvavimo laikotarpį imagologija kaltinta dėl per plataus tyrimų lauko, supaprastinto požiūrio į kitas tautas, analizės įrankių paketo nepakankamumo ir apskritai koncepcinio deficito lyginant su kitomis literatūros analizės disciplinomis, ypač postkolonijinėmis studijomis.

Hugo Dyserinckas stengėsi paneigti vieną iš komparatyvisto René Welleko išsakytų poleminių kaltinimų, kad imagologija pernelyg nutolsta nuo literatūros mokslo ir tėra užsimaskavusi kultūros istorija, socialinė psichologija, etnopsichologija. Dažnai cituojamame imagologijos „Manifeste“⁸ Dyserinckas įžvelgia imagologinių tyrimų potencialą literatūros istoriografijoje ir kritikoje. Visų pirma, imagologija tiria šalių kultūros įvaizdžių bruožus, tačiau yra buvę siūlymų susiaurinti tyrimų lauką ir kalbėti ne tik apie šalies, tautos, bet ir apie miesto imagologinius tyrimus, įvedant terminą *urbanistinė imagologija*⁹. Kroatų

6 Plačiau žr.: Joep Leerssen, „The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey“, *Poetics Today*, Summer 2000, Nr. 21, t. 2, p. 267–292.

7 Davor Dukić, „Foreword“, in: *Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives*, p. 15.

8 Hugo Dyserinck, „Zum Problem der ‘images’ und ‘mirages’ und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft“, p. 107–120.

9 Plačiau žr.: Slobodan Vladušić, „Imagology and the Metropolis“, in: *Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives*, p. 175–186.

profesorius Davoras Dukičius pabrėžia politinę metodo orientaciją ir literatūrinę komparatyvinę imagologiją laiko politinės kritikos atmaina. Prancūziškoji mokykla imagologiją sieja ne tiek su kontekstinės, kiek su tekstinės analizės pakraipa (naratologija, semiotika, semiologija, fenomenologine hermeneutika).

XXI a. imagologijos teorinių kontaktų diapazonas vis labiau plečiasi, apimdamas publicistiką, tradicinio ir šiuolaikinio folkloro tyrimus, neformalią kasdienos kultūrą – etninius anekdotus, politinę retoriką ir pan. Šaltiniai darosi vis labiau intermedialūs, ribojasi su vizualinėmis imagerijomis: filmais (istorine, politine ir geografine dokumentika), moderniaisiais medių žanrais, reklama, karikatūra. Didėjantis imagologijos tarpdiscipliniškumas kyla iš literatūrinės komparatyvistikos ambicijų peržengti grynosios literatūros ribas ir pereiti į literatūros ir kitų menų sąveikos tyrimus.

Metodo būklė Lietuvoje ir Latvijoje

Imagologijos sąvoką Lietuvos literatūros moksle pirmasis pavartojo komparatyvistas, lietuvių ir latvių literatūrų tyrėjas Silvestras Gaižiūnas dar XX a. 9-o dešimtmečio pabaigoje. Jo imagologijos traktuotė artimesnė klasikinei lyginamosios literatūros tradicijai, iš kurios išsirutuliojo prancūziška imagologijos atmaina, akcentavusi prigimtinį artumą teminei kritikai ir rėmusis imanentine kūrinio analize, turinio elementais bei literatūriniais motyvais. Tuo metu rusų akademinuose sluoksniuose imagologijos problematika jau buvo aktualizuota, keliant klausimus, kaip vienos šalies gyventojai apibūdina kitą šalį, kaip vienos tautos sąmonėje susiklosto *imago* – kitos tautos vaizdas ir kiek jis atitinka realybę (Vladimiras Sedelnikas). Pasitelkdamas šią rusų mokslininko pasiūlytą imagologijos traktuotę Gaižiūnas konstatuoja, kad, „[g]ilinantį į baltų literatūrų ir kultūrų kontaktus, pravartu remtis imagologija, kaip literatūrologijos sritimi“¹⁰.

Naujausias mokslinis tyrimas, artikuluojantis imagologines išėities pozicijas ir sąmoningai jomis sekantis, yra Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašlionienės monografija *Lietuvių įvaizdis prancūzų literatūroje: Vienos barbarybės istorija* (2011), kuris kataloguoja istorinę lietuvių imageriją prancūzų literatūroje pagal klasikinę komparatyvinės imagologijos schemą „X įvaizdis Y kultūroje“. Kašlionienė taip pat pirmiausia

10 Silvestras Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūrose*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 19.

remiasi prancūzų metodologiniais autoritetais ir jų lyderiaujančio kritiko Danielio Henri Pageaux pasiūlyta imagologijos nuostata tirti kitos šalies reprezentaciją bei jos įvaizdžių variantus: maniją, fobiją, filiją ir idiokraziją. Metodo integracijos į lietuvių humanitariką požiūriu reikšmingas ir mokslininkės straipsnis „Keli Paryžiaus įvaizdžio aspektai lietuvių literatūroje: imagologinis tyrimas“, kuriame ne tik pristatoma prancūzų mokyklos pasiūlyta imagologijos traktuotė, bet ir pademonstruojama, kaip veikia įrankiai analizuojant konkrečius tekstus¹¹. Lietuvių ir latvių akademiniam „krepšelyje“ esama ir tokių mokslinių darbų, kuriuose imagologija galėtų būti tikslinis tyrėjų metodologinis įrankis, bet lieka nuošalėje¹².

Santykis tarp fakto ir stereotipinio (fikcinio) diskurso

Svarbu pabrėžti, kad imagologija tiria *tik* reprezentacijas, antrinių, literatūrinį (meninį) vaizdavimą, o ne pačią visuomenę ar tautos charakterį, o „istorija tikrai neturi, bent jau Aacheno mokyklos požiūriu, imagologijos seserinės disciplinos statuso“¹³. Vienas imagologijos koncepto diegėjų grožinėje literatūroje – čekų rašytojas Milanas Kundera 1990 m. pasirodžiusiame romane *Nemirtingumas* pabrėžia virtualią imagologijos prigimtį teigdamas, kad „[i]magologijos valdžia prasideda ten, kur istorija baigiasi“¹⁴. Kundera aptaria imagologiją kaip naujai susiformavusią ir dar grėsmingesnę ideologijos atmainą. Šiuolaikiniai imagologai – įvaizdžio kūrėjai (mada, viešoji nuomonė) ir retransliuotojai (žiniasklaidos priemonės) dar labiau išaknija egzistuojančius stereotipus ir nuolat produkuoja naujus.

11 Plačiau žr.: Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašlionienė, „Keli Paryžiaus įvaizdžio aspektai lietuvių literatūroje: imagologinis tyrimas“, *Žmogus ir žodis*, 2012 (II), p. 21–30. Kaip inovatyvią metodologiją mokslininkė pristato imagologiją mokomojoje priemonėje filologijos studentams *Literatūrinė komparatyvistika: Pamatinės teorijos ir atsinaujinanti praktika*, Vilnius: Edukologija, 2013.

12 Nereflektuojant imagologijos optimalumo tiriamajam objektui, ir Lietuvoje, ir Latvijoje studijuojami saviškių ir kitataučių etniniai stereotipai tautosakoje: Latvijos universiteto doktorantė Ilzė Buoldanė 2012 m. apgynė disertaciją „Latvių etniniai stereotipai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje: istorinių veiksnių įtaka“; Laima Anglickienė išleido monografiją *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore* (2006).

13 Davor Dukić, „The Syndrome of Aboutness as Caring About: Imagology vs Thematology“, p. 120–121.

14 Milan Kundera, *Nemirtingumas*, iš čekų k. vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 130.

Nacionalinio charakterio samprata negali būti grindžiama objektyvistiniais duomenimis, todėl imagologijos šaltiniai visada yra subjektyvūs. Studijuojant stereotipus ir nacionalines charakteristikas imagologui ne tiek rūpi, kiek vienas ar kitas bruožas yra realus, bet kaip jis pristatomas ir į kokį kontekstą įvedamas konkrečiame literatūros kūrinyje. Įsivaizduoto ir faktinio diskurso skirtis ne visada yra akivaizdi ir dažnai reikalauja mokslininko interpretacinių įžvalgų bei mokslinės intuicijos, tačiau mokslininkas imagologas vengia išvelgti tekstuose tiesmuką realių empirinių kolektyvų atspindį ir nekelia sau uždavinio nustatyti tų įžvalgų teisingumą ar klaidingumą¹⁵. Ši nuostata (tirti ne faktinį įvaizdžio tikrumą, bet jo atpažįstamumą) reiškia, kad įvaizdžiai studijuojami ne pagal jų ryšį su realybe, bet kaip kontekstinės, intertekstinės ypatybės. Leerssenas tvirtina, kad tik grožinis tekstas gali būti imagologo tyrimo objektas, atsiribojant nuo ambicijų sieti tekste aptinkamas autorines interpretacijas su tautoje realiai cirkuliuojančiais tapatybės požymiais. Brėždamas demarkacinę skirtį tarp *įsivaizduoto* nacionalinio stereotipizavimo ir faktinio pranešimo, jis pasiūlo tokią apibendrinantį pavyzdį:

1. „Ispanai yra išdidūs“ yra lengvai atpažįstamas stereotipas;
2. „Ispanai yra mirtingi“ yra paprastas faktas¹⁶.

Teoretikų darbuose nuolat pabrėžiama, kad imagologiniai tautos „topai“ – tam tikros konkrečiu laikotarpiu literatūroje dominuojančios prielaidos, įvaizdžiai, stereotipai – yra įsivaizduojami (*imaginated*). Carré terminologija tariant, tai – *miražai* (*mirages*), o ne sociologiniai ar antropologiniai duomenys. Tuo būdu imagologija tampa nacionalinio charakterio sistemos dekonstravimo strategija¹⁷. Iš imagologinės perspektyvos žiūrint, ir pats nacionalinis charakteris yra įsivaizduotas konstruktas, kurio neįmanoma apčiuopti – jo išskyrimas laikomas nacionalinio esencializmo ir determinizmo simptomu¹⁸.

Centrinis imagologijos terminas ir mažiausias imagologinės analizės vienetą „įvaizdis“ (*image*) imagologijoje vartojamas ne vaizdavimo ar įvaizdinimo, o

15 Joep Leerssen, „Imagology: History and Method“; in: *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, Manfred Beller and Joep Leerssen, eds., Studia Imagologica 13, Amsterdam, New York: Rodopi, 2007, p. 28.

16 Joep Leerssen, „The Retic of National Character: A Programmatic Survey“, p. 284.

17 Slobodan Vladušić, „Imagology and the Metropolis“, in: *Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives*, p. 177.

18 Hugo Dyserinck, „Komparatistische Imagologie jenseits von ‘Werkimmanenz’ und ‘Werktranszendenz’“, *Synthesis*, 1982, Nr. 9, p. 36–37.

suvokimo prasme kaip mentalinis *savęs* arba *kito* pavidalas. Stereotipai traktuojami kaip pasikartojantys ir lengvai atpažįstami fiksuoti reprezentaciniai modeliai, kuriems būdinga apibendrinti ir supaprastinti. Tradicinė imagologija tyrė nacionalinius, etninius įvaizdžius ir stereotipus izoliuotai, o modernioji metodo atmaina angažuojasi aprėpti visą tam tikros kultūros imageriją apibrėžtu laikotarpiu, fiksuoti jos slinktis ir istorinį reprezentacijų variantiškumą.

Šiuo metu imagologija telkiasi ne tik ties konkrečiais įvaizdžiais, bet ir ties įsivaizduojamu jų kontekstu, struktūriniais ryšiais su kitais tos kultūros įvaizdžiais, t. y. *kultūrine imagerija*. Kultūrinės imagerijos terminas apibūdinamas kaip grupė (ne tvarkinga sistema!) tam tikru laikotarpiu tam tikrai kultūrai priskiriamų literatūrinių įvaizdžių. Nors įvaizdžiai formuojasi ir kinta diachroniškai, paprastai jie analizuojami ir rekonstruojami sinchroniškai, atliekant kokio nors konkretaus, sąlygiškai statiško meto literatūros skerspjūvį. Kultūrinių imagerijų rekonstrukcija reikalauja kruopštaus pozityvistinio duomenų kaupimo, medžiagos rinkimo, gretinimo, sisteminimo, tipologizavimo darbo, todėl imagologai dažnai vykdo kolektyvinius tyrimus, dirba komandomis¹⁹.

„Mažoji“ ir „didžioji“ tėvynės

Didžiuliai pastarojo dešimtmečio emigracijos mastai sudarė prielaidas keliavimui, judėjimui ir sandūrai su kitomis tradicijomis temoms literatūroje ir inspiravo gausėjančią lietuvių ir latvių (e)migracijos kūrybą – šio straipsnio empirinės medžiagos šaltinį. Emigraciją skatina nepasitenkinimas esamu socialiniu, grupiniu, asmeniniu būviu ir iliuzinė geresnio gyvenimo perspektyva, „pažadėtosioms laimės žemėms“ (Laima Muktupavela, *Pievagybių testamentas*, 2002, 22²⁰) mitas. Lietuvių ir latvių politinė pokario išėivija pasklido ir bazavosi daugiau kaip dvidešimtyje pasaulio šalių, o dabartinė emigracija suteikia galimybę geografiškai plisti dar plačiau: baltiškąsias gimtines pasiekia literatūros tekstai iš Kinijos, Turcijos, Bosnijos, Gruzijos ir kitų daugiau ar mažiau egzotiškų pasaulio kraštų.

19 Lietuvių literatūros ir tautosakos institute 2012 m. įkurta baltistikos grupė, kuri savo penkerių metų programoje irgi yra užsibrėžusi vykdyti imagologinius baltų literatūrų tyrimus.

20 Apimties ekonomijos sumetimais grožiniai kūriniai cituojami straipsnio tekste nurodant trumpą metriką ir citatos puslapį.

Pastaruoju metu pasirodė ir daugybė kelionės naratyvų (šiam straipsnyje vadinamų *migracijos* tekstais), kurie sulaukia daugiau mokslininkų domesio nei anksčiau ir dabartiniame akademiname diskurse iš periferijos slenkasi arčiau centro. Įtekstintos kelionių praktikos ir emigracijos patirtys siūlo įdomių ir netikėtų įžvalgų apie mūsų savivaizdį ir kitų tautų produkuojamus *hetero* įvaizdžius – su kuo tapatinamės patys ir su kuo mus tapatina kiti. Žiniasklaidoje skaitome plikas statistikas, neindividualizuotus skaičius, o literatūrinė kalba pajėgi niuansuoti praskleisti visą išieivių likimų skalę, užfiksuoti reiškinio psichologinį daugiabriauniškumą.

Įvaizdžių reprezentacija literatūroje kartu yra ir tų įvaizdžių kūrimas, įtvirtinimas, nes literatūroje plėtojamos tautos mentalinės ypatybės tampa gyvos, įeina į literatūrinę apyvartą ir ima joje funkcionuoti per aprašomus ir skaitančiuosius subjektus (ne vien reprezentacinį, bet ir tapatybės konstravimo vaidmenį literatūrai priskiria ir postkolonialistai). (E)migracijos realybė daugeliui likusiųjų geografinėje šalyje tampa pažini per egzistuojančius rašytinius pasakojimus, todėl emigracijos proza galime suvokti kaip įsivaizduojamos „naujosios“ Lietuvos/Latvijos ir „naujojo“ lietuvio/latvio tapatybės darybos vietą. Apskritai pokario išieivijos literatūra ir dabartinės bangos (e)migracijos literatūra yra ypač palanki medžiaga ir analitinė terpė imagologinėms studijoms, nes tautos savivaizdis dažnai ryškėja per skirtumus, sandūras su kitais kultūriniais modeliais, o, tapęs šios nelygiavertės sąveikos dėmeniu, ir pats savivaizdis patiria transformacijų. Emigracijos tekstuose atsiskleidžia ne tik baltiškosios tapatybės požymiai, bet ir jos plėtiniai, siekiniai.

Imagologinis tam tikro meto literatūros skerspjūvis sugriauna tautos kaip vientiso darinio koncepciją – išmontuoja stabilias erdvines ir kultūrinės ribas. Tauta apskritai nėra visetas, pasižymintis visiškai identišku nacionaliniu charakteriu, o daliai gyventojų emigravus, jos vientisumas dar labiau diferencijuojasi: „Lietuviai iš socialinio dugno [...], išvykę į anglijas norvegijas, suformuoja naują, ypatingą socialinį tipą, su savo įpročiais, su savo lūkesčių, vertybių ir tarpusavio bendravimo modeliais, kurių Lietuvos metropolija dažniausiai nesuvokia.“²¹ Šis Andriaus Užkalnio teiginys imagologiškai reikšmingas tuo, kad suardo homogeniškos tautos mitą, strategiškai išskirdamas dvi bendruomenes – išieivių ir

21 Andrius Užkalnis, „Didelis spektaklis ir nelaukta kūrybos gaiva“, prieiga internetu: <http://www.lrytas.lt/kultura/isvarymas-didelis-spektaklis-ir-nelaukta-kurybos-gaiva.htm?p=2#>. Uw8upkKSxes, [žiūrėta 2014 02 28].

geografinėje Lietuvoje likusiųjų, neutralizuoja prieštarą tarp savivaizdžio ir *hetero* įvaizdžio. Tyrėjai kalba apie dramatišką naujo išėivio identiteto formavimąsi²².

Skaitant naujosios emigracijos tekstus ryškėja bendras XXI a. emigruojančių baltų tautų mentalinis fonas. (E)migracijos knygos siūlo naujas mūsų charakterologines koordinates: lietuviškumo ir latviškumo konceptas XXI a. jau yra veikiamas naujų (pa)slankumo, lankstumo, prisitaikymo bruožų. Tėvynė nebetenka lokalumo apibrėžčių, atsiranda naujas mobilus lietuvių tipas ir naujas dabartinės emigracijos leitmotyvas, savotiškas ekonominio emigranto šūkis, priiskirtinas moderniajam folklorui – „Kur gerai, ten ir tėvynė“²³.

Šio straipsnio autorei, kaip (e)migracijos literatūros tyrėjai, labai svarbios *tarpkultūrinės* imagologijos galimybės ir ambicijos, tačiau svarbu pabrėžti, kad nacionaliniai įvaizdžiai ne visada yra tarpkultūrinio transfero ar hibridizacijos rezultatas, jie kaip tik dažniausiai būna prigimtiniai, atsineštiniai²⁴. Geografinis tautos pasklidimas nebūtinai reiškia vidinių ribų ir pasaulėvaizdžio plėtrą: „Tenka pripažinti, praeitis nyksta, tačiau įdiegti papročiai ir mąstymo būdai jau spėjo įaugti į genotipą ir beveik nesiduoda išraunami.“²⁵ Viena priešasčių galėtų būti baltų tautoms priskiriamas įgimtas sėslumas, konservatyvumas arba emigrantams užsienyje būdinga socialinė telktis – lietuviai, ištaisais kaimais išsikėlę už geografinės teritorijos, ir emigracijoje dažnai gyvena saviškių getuose ir puoselėja „salos mentalitetą“. Provincijos stereotipas perkeliamas į pasaulio didmiesčius ir čia sėkmingai tarpsta toliau. Taigi reikia turėti galvoje, kad „[...] mobilumas ir transnacionalumas nėra pakankama sąlyga kosmopolitiškoms tautybėms atsirasti“²⁶. Kalbėdamas apie įsivaizduojamą tautos dalį, gyvenančią kitos valstybės teritorijoje, Rogeris Brubakeris pasitelkia išorinės nacionalinės tėvynės (angl. *external national homeland*) terminą²⁷.

22 Аушра Мартишюте-Линартене, „Изгнанные, или Драма о создании новой идентичности“, *Вильнюс*, 2013, Nr. 183, p. 23–26.

23 Anglai turi patarlę „Home is where you hand your hat“ – „Namai yra ten, kur pakabini skrybėlę“, o lietuvių tautosakoje iki šiol tokio tipo mobilumo įvaizdžių nebuvo.

24 Davor Dukić, „The Syndrome of Aboutness as Caring About: Imagology vs Thematology“, p. 123.

25 Zita Čepaitė, *Emigrantės dienoraštis*, Vilnius: Alma littera, 2011, p. 159.

26 Jolanta Kuznecovienė, „Metodologinis nacionalizmas ir naujasis kosmopolitizmas migracijos tyrimuose“, *Filosofija. Sociologija*, 2013, t. 24, Nr. 4, p. 171.

27 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 5.

Šiame kontekste ženkliškas atrodo Mariaus Ivaškevičiaus pjesės *Išvarymas: Vieno obuolio kronika* (2012) pavadinimas, semantiškai aprėpiantis dviplanę išvarymo iš rojaus *vs* slengiško „varymo į Angliją“ ir „varymo ant savo šalies“ konotaciją. Talpus veiksmažodis *varyti* turi semantinių sąsajų su daiktavardžiu „vora“, kuris galėtų būti nuoroda į to „varymo“ masiškumą, daugybiškumą. „Išvarymas“ tiesiogine šio žodžio prasme buvo būdingas prievartinei pokario migracijai, o dabartinė savanoriška (e)migracija labiau primena nusakralintą „varymą“. Nereikalingumo, sterilizacijos metaforos tarsi plėtinys prasitęsia latvių autorės Andros Manfeldės romane *Dzimtenīte* (Tēviškēlē, 2012), įgydamas dar ir „(iš)valymo“ reikšmę, nes emigravusi tautos dalis čia gretinama su „apendiksu“, niekam nereikalinga rudimentine tautos atauga, o viena pagrindinių veikėjų Santa pastojusi patiria persileidimą. Panašiai ir Latvijos kūnas atsižada išeiivių, juos išspjauna ir pamiršta kaip niekam nereikalingas atmatas: „Jos buvo kaip apendicitas. Iš vidurių išrautas ir išmestas priedėlis, kai jis, visai kaip mėnesinių kraujo išstumta neapvaisinta kiaušialąstė, sutrūnija žemėje, ir niekas neįjunta nei trūkumo, nei skausmingo buvimo.“²⁸

Dažniausiai kūriniai arba atspindi, atkartoja dažniausiai tiražuojamas tautines klišes, arba siekia kovoti su stereotipinėmis prielaidomis ir nusistovėjusiomis sampratomis, jas dekonstruoti. Meniška daugiasluoksni ir filosofiška niuansuoti, intelekto ir vaizduotės inspiruoti tekstai dažniausiai būna daugiakrypčiai ir keliaplaniai, taigi pabrėžia ne binarišką ambivalentinį emigranto santykį (aš/kitas, tėvynė/svetima šalis, susikalbėjimas/nesupratimas), o situacijos ir tapatybės tripoliškumą (plg. Dalios Staponkutės būsimą esė romaną *Iš dviejų renkuosi trečią*). Tuo būdu bandoma persvarstyti ir dekonstruoti klasikinę imagologijos opoziciją savivaizdis/*hetero* įvaizdis, nuostatos formuluojamos ne kaip antitezė ir ne kaip sąsaja, o kalbama apie daug sudėtingesnę tautinės tapatybės fragmentaciją, ieškant tarpinės erdvės savo tapatybei įvietinti.

Būdinga, kad emigrantai siekia susitapatinti su „Vakarų Europa“, ištrinti lokalią identifikaciją ir nutraukti simbiotinius saitus su vieta, kurioje gimė. Susvetimėjęs, „nulinio identiteto“ lietuvis ar latvis verčiau linkęs sutapti su įsivaizduojamu „pasaulio piliečiu“. Daugelyje tekstų diegiamas Lietuvos menkinimo (Aneta Anra) arba atsižadėjimo (Gabija Grušaitė) leitmotyvas. Deklaruojamas nebe tautiškumas, o reprezentacinis lankstumas ir nuo bet kokių priklausomybės

²⁸ Andra Manfelde, *Dzimtenīte*, Rīga: Literatūras kombains, 2012, p. 7.

saitų išsilaisvinusio pasaulio žmogaus mentalitetas – individo, kuris jaučiasi namuose, kad ir kur būtų. Iš nebrandumo ar jaunatviško polinkio maištauti jaunos moterys rašytojos skelbiasi „prarastą kartą“ (Aleksandra Fomina, Gabija Grušaitė), pasimetusia ir pažymėta netekties ženklu. Paradoksalu, bet jų asmenybės neišsipildymą iš dalies ir lemia šis deklaruojamas bešakniškumas, nuolatinis atsiribojimas nuo prigimtinės erdvės ir teritorijos, nesugebėjimas savęs niekur įteisinti. Belieka sutikti, kad „[...]pasaulietiškas gali būti patiriamas ne tik kaip mobilūs namai, bet ir kaip susvetimėjimas“²⁹.

Kūriniuose ryškėja ir saviškiams, ir svetimiems netolerantiško lietuvių paveikslas. Publicistė Laima Lavastė knygoje *Mes. Lietuviai. Vadovėlis kaip suprasti lietuvius ir jais naudotis* (2012) tiesiog išniekina lietuvių tautinį įvaizdį, išjuokdama lietuvių provincialumą, kaimiškas šaknis ir prisirišimą prie savo žemės – ant knygos viršelio matome apystambų lietuvių, murksantį lokaloje kiemo pelkėje, o įžvalgos žurnalistiškai ramstomos stereotipiniais teiginiais ir kriminaline statistika. Paulina Pukytė knygoje *Jų papročiai* (2005) pasišaipo iš britų kultūros taip, kad ji įgyja tiesiog klouniškus parametrus.

Galima spėti, kad už tokios pagiežingos „savo“ ar „kito“ kritikos slypi vidinis pažeidžiamumas, savivertės trūkumas, noras pasirodyti viršesniai paniekinant kitos tautos atstovų įpročius ir gyvenimą. Saviniekos ir kompleksų pilnas savivaizdis inspiruoja tendencingą ir aktyvų *hetero* įvaizdžių puolimą. Be to, kai socialinės grupės ar kolektyvai jaučiasi įbauginti ir mažiau toleruojami kitų kultūrų, negatyvus mąstymas apie save sumažina atsakomybę dėl potencialios nesėkmės³⁰.

Imagerijų abstrahavimo bandymas

Skaitant lietuvių ir latvių (e)migracijos tekstus stengiasi identifikuoti keletą koncentrinę imagerijų pluoštų, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusių su specifinėmis istorinėmis ir socialinėmis sąlygomis bei ideologiniais pasirinkimais.

29 Slobodan Vladušić, „Imagology and the Metropolis“, p. 182.

30 Jaakko Lehtonen, „Stereotypes and Collective Identification“, in: *Cultural Identity in an Intercultural Context*, Diana Petkova and Jaakko Lehtonen, eds., Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2005, p. 82.

Geografinė, klimatologinė, kulinarinė ir pan. imagerijos implikuoja ir konkrečią, ir abstraktesnę – mentalinę – dimensijas, todėl yra neatskiriamos nuo nacionalinio charakterio požymių.

Kultūrinis identitetas ir tautos charakteris rašytojų dažnai reflektuojamas atsižvelgiant į teritorines ir kartografines tautos priskyrimo konkrečiai vietai etiketes, todėl *geografinė imagerija* atsiduria bene svarbiausioje vietoje kalbant apie įvaizdžių taksonomiją. Baltų kraštų kaip tolimos, keistos ir beveik mitinės šalies įvaizdžiai literatūroje turi ilgą tradiciją dar nuo pokario išseivijos tekstų. „Įsivaizduojama“ Lietuva/Latvija geografiškai lokalizuojama ir išžemėlapinama pačiose keisčiausiose planetos vietose – nuo Azijos iki Vengrijos:

Čia, Anglijoje, nemažai žmonių mano, kad Lietuva yra Azijoje. (Pukytė, *Jų papročiai*, 64)

– Sakei, tu iš Vengrijos?

– Iš Lietuvos.

– Aaa, juk tai tas pat. (Vaiva Rykštaitė, *Kostiumų drama*, 119)

Jau tradicija virto stereotipas teritoriškai kildinti baltų tautas iš Rusijos. Nei informacinių technologijų plėtra, nei pasikeitusios politinės aplinkybės (subyrėjusi Tarybų Sąjunga), nei visuotiniai globalizacijos procesai nesugebėjo išgyvendinti šio itin patvaraus stereotipo su visu atitinkamu įvaizdžių „paketu“:

„Lietuva=Rusija“. Gaunu menamą identifikacijos kortelę: šaltis ir vodka (trūksta tik meškos). (Grainytė, *Pekino dienoraštis*, 68).

Lietuviai, latviai kūriniuose įgyja apibendrintą reikšmę kaip rytų europiečiai, o iš tolimųjų kraštų perspektyvos gretinami su Europa kaip priešprieša egzotiškiems Rytams (Laima Kota, *Mana turku kafija*, Mano turkiška kava, 2012). Tokios teritorinės aliuzijos automatiškai suveikia ir kaip socialinės priskirties nuoroda. Užsieniečių žinios apie baltų tautas dažniausiai apsiriboja populiaria ir lengvai atpažįstama neigiama *homo sovieticus* reputacija ir cirkuliuojančiais įvaizdžiais skurdžių posovietinių šalių, kuriose gyvena trečiarūšiai „šiukšlių rinkėjai“, „užpakalių šluostytojai“ (Manfeldė, 67), „aborigenai iš Rytų Europos“ (Urbonaitė, *Cukruota žuvis*, 2012, 12), „[j]uodieji baltai pas keltus“ (Muktupavela, knygos *Pievagrybių testamentas* paantraštė). Šie apibūdinimai, grįsti išankstinėmis nuos-

tatomis ir hipotetinio pobūdžio įsivaizdavimais, produkuoja ir įtvirtina labai supaprastintas, unifikuotas tautos reputacijas, kurios metonimiškai pakeičia tikrąjį tautos įvaizdį ir įgyja „populiariojo įvaizdžio“ arba stereotipo bruožų.

Ne mažiau reikšmingas komponentas nacionaliniam charakteriui apibrėžti – *klimatologinė imagerija*, kuri „postuluoja priežastinį ryšį tarp žmonių aplinkos ir jų psichologinių bei intelektinių gebėjimų“³¹. Lietuvos ir Latvijos žmonių savi-vaizdis ir kitų šalių kuriamas charakterologinis įvaizdis dažnai siejami su Šiaure ir apibūdinami pasitelkiant šiaurietiško topiką. Baltijos šalių priklausomybė nuosaikaus klimato juostai dažnai lemia rašytojų polinkį akcentuoti šiaurietiško charakterio implikacijas: rūstį, niūrą, uždaramą ir atšiaurumą, kurios atsideria opozicijoje su pietietišku vitališkumu. Šis prieštaros santykis, lakoniškai ir taikliai fiksuotas Dalios Staponkutės knygos pavadinime *Lietumi prieš saulę* (lietinga Lietuva/saulėtas Kipras), įvairiais aspektais plėtojamas ir kituose (e)migracijos tekstuose: „Jų genuose – saulė, mūsų širdyse – kažkokios egzistencialistinės molekulės“ (Grainytė, 119), „mums trūksta spalvų, entuziazmo ir gyvybės“ (Urbonaitė, 31), juolab kad daugelis išeivių iš Baltijos šalių emigracijai renkasi klimatiškai patrauklesnes šiltesnes šalis, kurių įsivaizdavimuose Baltija irgi tapatinama su šiaure ir lydima šiaurietiško šalčio, drėgmės ir tamsos asociacijų:

Taksistas paklaus, kur važiuojate. Tingėsite ką nors sukurti, todėl atsakysite: „Į Lietuvą.“ Taksistas paklaus: „O ten dabar irgi vasara? Ar šviečia saulė?“ Ne, ten dabar poliarinė naktis ir žiema. (Pukytė, 40)

Lietuva toliau pateisina amžino įšalo šalies įvaizdį. (Grainytė, 224)

Šiuo atveju skirtis tarp Lietuvos kaip lietaus šalies savivaizdžio ir hiperbolizuotos šiaurės *hetero* įvaizdžio yra dviprasmiška, grįsta panašiais, bet ne to paties reikšmės lygmens požymiais. Įvaizdžio turinio laukas yra platesnis nei iš pirmo žvilgsnio atrodo, nes priskyrimas poliarinei zonai gali turėti ne tik klimatologinį, bet ir istorinį-politinį atspalvį kaip aliuzija į Sibirą ir tremties vietas arba sovietinės stagnacijos išałą. Iš geografinio neadekvatumo kyla iškreipimo, sukitinimo intonacijos, todėl baltų rašytojai stengiasi ironizuodami sušvelninti negatyvius *hetero* stereotipus, demistifikuoti įsivaizduojamą Lietuvos kaip poliarinės šalies įvaizdį.

31 Manfred Beller, „Climate“, in: *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, p. 298.

Nostalgiskam tautinio charakterio pobūdžiui aprašyti rašytojai mėgsta pasitelkti ir *topografinės, etninės imagerijos* nuorodas. Viena svarbiausių tėvynės kraštovaizdžio rekonstrukcijų yra medis; baltų topografinė vaizduotė ypač ilgisi beržo kaip labiausiai jų dvasinį substratą atitinkančio medžio; beržas minimas kone kas antrame naujosios (e)migracijos tekste. Svariu imagologiniu įvaizdžiu išlieka bitė, medus. Į Gruziją emigravusi latvių rašytoja Nuora Ikstena savo lojalumą latvių kalbai ir kultūrai legitimuoja pasitelkdama medaus kaip lipnios ir įklampinančios namų substancijos vaizdinį: nepaisant geografinės dislokacijos, „musės kojos [...] vis ten pat – gimtinės ir kalbos meduje“³².

(E)migracijos tekstuose besikartojančią šuns, vergo kaip socialiai žemesnio individo imagotopiką (Ivaškevičius, Manfeldė) galima priskirti *socialinės imagerijos* sričiai. Pačių juodadarbių emigrantų dažnai nereflektuojamos socialumo reikšmės rašytojų yra permąstomos, darant skaudžias išvadas, kad už šių paviršinių įvaizdžių glūdi baltiškąjį identitetą apibrėžiantis saviniekos, savinaikos genas. Ivaškevičiaus dramos veikėjas pasididžiuodamas aiškina įsiliejęs į elitinę britų šeimą, nors išties dirba jų „šunimi“ – parneša šeimnininkui aristokratui sumedžiotas antis iš pelkės. Ivaškevičius akcentuoja skirtumą tarp jo dabartinio („garbingo“, „elitinio“) statuso ir kuklių lietuviškų šaknų, tačiau spindinti buitį ir prabangus rūbas slepia žmogiškosios savigarbos prarastį ir visišką savirefleksijos nebuvimą. Dar nuo pokario išėivijos literatūros tęsiasi kaukės kaip melagingos emigranto identifikacijos įvaizdis (Rykštaitės *Kostiumų drama*).

Analizuojamuose tekstuose vyrauja socialiai ir psichologiškai determinuoto emigrantų elgesio konstantos: patologiškas darbštumas (Manto Areimos *Patriotas*, 2009), ištvėrmė, užsispyrimas, nusižeminimas ir pan. Šie charakterio bruožai lemia, kad rytų europiečiai užsienyje kaip darbininkai labai vertinami, nes imasi sunkiausių darbų neprieštaraudami. Manfeldės romano latvės juodadarbės, išvykusios į Škotiją dirbti šaldytos žuvies fabrike – moterys herojės, kurių tariamas herojiškumas kyla ne iš fizinio ar psichologinio atsparumo, o iš mazochistinių polinkių ir žemos savivertės. Manfeldės romanas atskleidžia vieną esminių latvių charakterio ypatybių – jie niekur nesugeba būti laimingi, nei tėvynėje, nei emigracijoje. Latviams būdinga nuolat ilgėtis kažko neapčiuopiamo, nenusakomo, kol jie praranda savo tapatybę, namų pojūtį, atsiminimus, sugebėjimą kalbėtis, kovoti ir gyventi. Balto – provincialo, uždarų pažiūrų ir netolerantiško – komp-

32 Nora Ikstena, *Dievmātes draudzene*, Rīga: Dienas Grāmata, 2013, p. 127.

leksą pamažu išstumia autsaiderio kompleksas – nepriklausymo jokiai kultūrai, nesusikalbėjimo, visiško iškritimo iš socialinio ir kultūrinio konteksto (Pukytės *Bedalis ir labdarys*, 2014).

(E)migrantų saviartikuliacija dažnai apsiriboja tik emblemiškais išoriniais prabangos siekiais ir daiktine savivoka. Trokštama „užkalti daugiau pinigų“ ir nusipirkti vyrišką žaisliuką: vandens motociklą (Vilis Lacytis, „Lačplėsis tremtyje“), veislinį šunį (Ivaškevičius), apsilvilti prabangų kostiumą vietoje purvino darbininko kombinezono (Ivaškevičius), tarsi ši pragmatinė paraiška automatiškai užtikrintų kultūrinį prestižą ir aukštesnę hierarchinę pakopą. Žema „runkeliška“ emigrantų socialinė kilmė kūrinuose reguliariai pabrėžiama autentiškos šnekamosios nenorminės leksikos, keiksmažodžių vartojimu (Ivaškevičius, Lacytis), kalbinės raiškos primityvumu (Pukytė). Lietuviai gėdijasi kalbėti lietuviškai (Čepaitė), iškraipomas lietuvis merginos Eglės vardas vadinant ją *Ugly* – „bjauriāja“ (Ivaškevičius).

Imagologija suteikia impulsą patyrinti ir tautos *kulinarinę imageriją* – kaip maisto kultūra figūruoja naujausiuose emigracijos naratyvuose ir prisideda konstruojant naująjį (ar išlaikant prigimtinį) lietuviškąjį ar latviškąjį kultūrinį, socialinį identitetą. Pastaruoju metu tautinė virtuvė vis labiau veikiama globalizacijos, bet reikšminis tradicinių patiekalų funkcionavimas kūrinuose liudija, kad kulinarinis paveldas vis dėlto išlieka svarbi tautinio tapatumo konstanta³³. Ypač per šventes suaktualėja tradicinio maisto poreikis:

O štai man, kaip ir visiems lietuviams, silkė gruodžio gale yra tapusi simboliu, slaptažodžiu, signifikatu ir signifikantu. [...] Todėl, likus porai dienų iki Kūčių, einu į prekybos centrą pirkti vienintelio produkto – silkės. [...] Klausiu prie žuvies prekystalio. Pardavėjas indas sako: „Marinuotos silkės? Ne, neturime. Labai retai kada būna. Bet, žinot, šiandien dar vienas žmogus prašė marinuotos silkės.“ [...] Man pasidaro gera. Tarp manęs ir to žmogaus nusidriekia nematoma gija: aš žinau, kad tas žmogus – iš Lietuvos. (Pukytė, *Jų papročiai*, 50)

Pukytės citata liudija, kad kulinarinė tradicija susaisto tautiečius nematoma tapatumo ryšiais, išreiškia užslopintą namų, etninio prieraišumo ir bendro šventės laukimo ilgesį. Panašias funkcijas atlieka kiti nacionaliniais laikomi

33 Latvijoje pripažinti rašytojai gausiai leidžia su kulinarija susijusias knygas: Nora Ikstena, *Dzīvespriecīgais vakarēdiens*, Gundega Repše, *Rakstnieku pavārgrāmata*, Janīna Kursīte, *Virtuves vardene*.

valgiai: cepelinai (Čepaitė, Ina Pukelytė *Prancūziškas romanas*), rupi ruginė duona, lašiniai (Lacytis, Muktupavela, Areima). Užsienietiškas maistas kūrinuose reprezentuoja rafinuotumą, aukštesnę pakopą visuomenėje, o lietuviški patiekalai – skurdžios valstietiškos virtuvės paveldą (lietuviški cepelinai lyginami su Prancūzijos Elzaso regiono valstiečių bulviniais kukuliais). Maistas, tautos kulinarinė priklausomybė gali būti konceptualizuojama kaip socialinio statuso išraiška: „Iš esmės, valgymas yra kalbos aktas, neįmanoma valgyti neišreiškiant kokios nors reikšmės. Galima net sakyti, kad valgyti – tai kalbėti.“³⁴ Nors Lietuva ir Latvija geografiškai nutolusios ir jų dažnai deklaratyviai išsižadama, įgimtas lietuviškumo ir latviškumo „genas“ vis tiek netiesiogiai išlieka identitetą, savi-vaizdį ir elgesį formuojančia ašimi.

Beveik visuose (e)migracijos tekstuose minimas besaikis girtuokliavimas, lėbavimas kaip iš posovietinių šalių eksportuotos žemesniųjų sluoksnių antikultūros požymis, sykiu ir kaip pagrindinė užsimiršimo, „atsijungimo“ nuo tikrovės priemonė („waking exiles us“³⁵ – sąmoningumas mus išstremia, sako Kipro poetė Alev Adil, gyvenanti Londone). Besaikio emigrantų gėrimo faktas koduotas ir daugiaprasmiame Andros Manfredės romano pavadinime – *dzimtenite* dar reiškia „naminukę“, namų sąlygomis varytą degtinę. „Valgyti, kad išliktum“ (e)migracijos autorių ironiškai perfrazuojama į „gerti, kad išliktum“. Kelionių naratyvų subjektai iš principo yra naujų kultūrų „ragautojai“; todėl maistas migracinėje prozoje funkcionuoja ir kaip priemonė perprasti kitą kultūrą, į ją įsismelkti per skonio receptorius ir ragavimo pojūčius. Kartais kulinarinis paveldas atsiduria reikšminėje eilėje su kitais tapatumo atributais ir deklaratyviai paneigiamas kartu su kilmės ir tautinės priklausomybės žymėmis:

Retai kalbėdavome apie Lietuvą, nepirkdavome lietuviškos duonos, nesiilgėdavome mamos kotletukų. Nešiojomės savo kilmę kaip paslaptį, mums tai nebuvo nacionalinė tapatybė ar geografija, greičiau liūdesio ženklas ant kaktos lyg nematomas totemas. Kartais atrodė, kad priklausome slaptai masonų ložei, kurios kiekvienas narys turi įtaisyti savinaikos mechanizmą. (Grušaitė, 29).

34 Ármann Jakobsson, „Food and the North-Icelandic identity in 13th century Iceland and Norway“; in: *Images of the North: Histories-Identities-Ideas*, ed. Sverrir Jakobsson, Studia Imagologica 14, Amsterdam, New York: Rodopi, 2009, p. 78.

35 „Dvi tėvynės“: Dalios Staponkutės ir Alev Adil literatūrinis performansas (esė romaną *Iš dviejų renkuosi trečią* pasitinkant), Vilniaus knygų mugė, 2014 vasario 23.

Emigravusios ar migruojančios tautos dalies ir gimtinėje likusiųjų tonusui palaikyti rašytojai pasitelkia kilmingos tautos praeities įvykius, ikoninius personažus arba mitinius įvaizdžius. Latvių autorius Otto Uozuolas detektyviniame romane *Latvieši ir visur* (Latviai yra visur, 2010) pozityviai pasipriešina egzistuojančiam latvių su(si)niekinimo stereotipui, atkurdamas savo tautos istorinio šaunumo, apsukrumo mitologiją – latviai atkeršija švedų monopolistams už Latvijos bankų nacionalizavimą stambia pinigų vagyste iš centrinio „Swedbank“ filialo Stokholme. Uozuolo veikėjas – tai latvių šaunuolio ir stipruolio mitinio Kurbadzo šiuolaikinis atitikmuo. Jo kūrinys pristato labai pozityvų visavertiško įvaizdį, užuot toliau dauginęs latvių kaip prastų ir neišmanėlių pavaldinių, vergų stereotipą.

Išvados

Įvesdinant imagologijos metodologiją į lietuvių literatūrologijos apyvartą, pirmiausia siekta nužymėti gaires, kaip ji galėtų pasitarnauti mūsų (e)migracinio identiteto studijoms. Imagologijos nuostatos padėjo suvokti, kaip galima emigracijos procesą matyti nesupaprastinant, atsisakant išgalėjusio dvinario opozicinio mąstymo (aš/kitas, tėvynė/svetima šalis), nes imagologija siūlo konceptualių perėjimą nuo esencialistinio nacionalinio identiteto (*national identity*) prie nacionalinio skirtingumo (*national diversity*) studijų. Kūriniuose aptikti tipiniai, pasikartojantys įvaizdžiai leidžia kalbėti apie apibendrinančią lietuvių ir latvių (e)migracinio identiteto specifiką, panašių stereotipų „repertuarą“, kuris klostosi į (e)migracijos tekstuose koduotos imagerijos pluoštus. Per aptartus geografinės vietos, klimato sąlygų, socialinių santykių ir kt. išorinius (e)migruojančių baltų tautų požymius ryškėja giluminiai kultūros kodai ir mentalinės struktūros, kurios implikuoja baltų kultūros imagerijos kompleksškumą, o ne vienalytiškumą.

Lietuviai ir latviai save identifikuoja ir dažniausiai yra identifikuojami su neigiamomis reikšmėmis. Aptarti *hetero* įvaizdžiai parodė kitų tautų neadekvačią traktuotę, pasidavimą cirkuliuojantiems stereotipiniams vaizdiniais (pvz., Lietuva priskiriama Rusijos geografinė teritorijai). Tokie įvaizdžiai dažniausiai neatitinka faktinės tiesos, yra *įsivaizduoti* ir todėl priskirtini imagologijos sričiai. Ir susiniekinant, ir adresuojant neigiamai konotuotus *hetero* stereotipus kitoms tautoms, demonstruojamas traumuotas baltų tautų savivaizdis. (E)migracijos literatūros didžioji dalis išties tik parodo emigravusių mūsų tautų atstovų provincialumą.

Imagology as an Instrument for Studying (E)migrant Identity

Summary

The author of this article seeks to contemporize the question of national identity and to test the relevance of comparative imagology for the study of texts generated by the latest wave of Lithuanian and Latvian (e)migration in the twenty-first century. In the first part of the article she presents the main principles of literary imagology (the French and Aachen schools) and explains its connections with other literary analytical disciplines. In her textual explorations, Laurušaitė draws on the methodological possibilities offered by the Aachen school. The nature of comparative imagology dictates that images are not studied in terms of an isolated national culture, as products of national essentialism, but as resulting from the interweaving of transnational contexts.

In this article, the author scans contemporary Lithuanian and Latvian (e)migration literature, looking for recurring images that capture Baltic (e)migrant identity. She groups these in concentric layers of imagery (geographic, topographical, social, culinary, and so on) that bear witness to Baltic *self-image* and the national characteristics that other peoples attribute to the Balts (*hetero image*). She concludes that Lithuanians and Latvians identify themselves, and are identified by others, in negative terms. The literary *hetero* images discussed here indicate that people of other nationalities do not have an appropriate understanding of Baltic national character and often succumb to negative stereotypical images circulating in popular culture.

Keywords : imagology, image, emigration, Lithuanian literature, Latvian literature, national identity, imagery.
